

ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩ ПОКУТТЯ

У статті проаналізовано основні джерела формування українських прізвищ Покуття, визначено особливості функціонування офіційних іменувань покутян, зафіксованих у Йосифінській і Францисканській метрицах.

Ключові слова: *Йосифінська метрика, Францисканська метрика, антропонімна формула, власне ім'я, прізвище, прізвисько.*

Кожне прізвище має своє походження, свою історію та розвиток. Сучасні прізвища уже не виражають тих понять, які вони виражали на момент свого виникнення, а є типовими документальними асемантичними знаками людей. Однак так було не завжди. Перш ніж стати прізвищами, іменування людей, за якими була закріплена подібна функція, щось означали у тому середовищі, у якому вони творилися й вживалися. Не в усіх назв шлях до прізвища був однаковим. Одні іменування передавалися від батьків до дітей і ставали спадковими, переходячи, тим самим, у новий клас – прізвища, інші так і залишалися просто «живими» додатковими іменуваннями осіб, характеризуючи їх за притаманними тільки їм ознаками.

В Україні процес становлення та стабілізації прізвищ відбувався на рубежі XVIII – поч. XIX ст., і це переконливо доводять дослідники історичної антропонімії Л. Гумецька, Р. Керста, М. Худаш, П. Чучка. Не є винятком у цьому плані і Покуття, історико-етнографічний регіон України, назва якого вперше фіксується в історичних пам'ятках у XIV ст. Спираючись на дані мовознавства, етнографії та історії, територію Покуття Д. Г. Бучко визначає у таких межах: північною границею регіону є р. Дністер; північно-західна границя проходить уздовж річок Бистриця та Бистриця-Солотвинська до смт. Солотвин, а потім повертає на південний схід через населені пункти Бабіне, Молодилів, Пнів'є, Надвірну, Лоеву, Добротів, Чорний Потік, залишаючи справа (на Гуцульщині) Ділятин, Заріччя, Ослави (Чорні та Білі), а далі проходить через Великий і Малий Ключів, Княждвір, Трач, Рожнів, Новоселицю до р. Черемош, утворюючи південно-західну та південну межі; на південному сході та сході залишається Чернівецька область. До складу Покуття, таким чином, ми включаємо всі населені пункти таких сучасних районів Івано-Франківської області: Городенківського, Коломийського, Снятинського, Тисменицького, Тлумацького, більшість поселень Борогодчанського і Надвірнянського районів [2, 4-6].

Об'єктом у цій статті є Йосифінська (1785-1788 рр.) і Францисканська (1819-1820 рр.) метрики (далі: ЙМ і ФМ), які є основними джерелами для дослідження офіційних іменувань жителів Покуття на етапі творення та стабілізації прізвищевої системи. ЙМ і ФМ — це так звані перші поземельні кадастри Галичини, які охоплюють іменування практично всього дорослого чоловічого і частково жіночого населення Галичини. У цих рукописних документах зафіксовані прізвища кожного населеного пункту Галичини. Вони є винятково важливим джерелом вивчення офіційних іменувань людей, зокрема тих додаткових засобів ідентифікації осіб, які використовувалися в офіційних документах XVIII – XIX ст. і виконували функцію прізвищ [1, 239]. Матеріали названих метрик уже використовували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені для вивчення історичної топонімії та антропонімії (іменування людей), зокрема для аналізу прізвищ Бойківщини, Лемківщини, Гуцульщини, Опілля та ін.

Для ідентифікації особи у метриках послідовно використовується дволексемна антропонімоформула: особове ім'я + антропонім, який виконував функцію прізвища. У ЙМ особа записувалася переважно в родовому відмінку, бо антропоніми вказували на приналежність хаги чи будинку, наприклад: *chalupa Petra Ududa* (с. Братишів); у ФМ прізвище стоїть перед ім'ям, наприклад: *Andruchow Danylo* (с. Братишів), що вказує на збільшення ваги прізвища як сталого офіційного найменування. Трапляються в метриках також випадки трилексемного іменування особи з двома додатковими ідентифікаціями: *Dmytrowego Iwana Iwan; Dom Lucia Syna Gumienego; Dom Petra Wasyla Myklyna; Fedor Ostaš Dziak; Fedor Petrow Bucznik / Fedor Petrow Polanka; Hawrysz Iwan Bubna / Hawrysz Iwan Hryniow; Hryhorczuk Iwan Andrey; Iwan Mielniczuk Nikoly; Ilka Matwijowego zieńcia; Jaremy Fedora Danylo; Luć Frejow Ziec; Maхyma Petra Czornohuza; Nikola Fedorow Komornik; Nikola Starunski Chalupnik; Prokopa Ihnata Sztefanowego; Wasyl Hrynia Paleniczki; Wasyl Kostiak Fedoryszyn; Wasylowego Hryhora Iwan* та ін. Для додаткової ідентифікації часто використовувались означення на зразок *stary* і *młody* (якщо батько і син називались однаково), *górnny* і *dolny*: *Popowicz Semen młody* і *Popowicz Semen stary* (с. Гавриляк, ФМ); *Iwanus Iwan stary* (с. Ляхівці, ФМ); *Nikoluk Fedor dolny, Maхymiuk Iwan górny* (с. Джурів, ФМ). Інколи для ідентифікації особи, переважно у ЙМ, ім'я упускається, залишається лише іменування за вказівкою на інших родичів: *Dom zieńcia Karwackiego; Dom zieńcia Buczackiego*. Подекуди в метриках зазвичай описові іменування особи, як правило, з вказівкою на місце походження: *Iwas Zubik z miasta Bohorodczany* (с. Ляхівці, ЙМ); *Wasyl*

Ilkow z Starych (Кривотул — прим. авт), *Olexa Paliy z Nowych* (Кривотул — прим. авт) (с. Кривотули Старі, ЙМ). Ще в метричних записах фіксуються слова «albo», «oder», «alias», які в перекладі українською означають «або», тобто засвідчують двоякість іменування особи: *Pułyр Klym albo Andrusiszyn* (с. Петрилів, ЙМ), *Michaylow Hawrylo oder Podhorniak* (с. Пшеничники, ФМ). Деякі метричні записи фіксують під одним номером двох або трьох власників наділу: *Babiczuk Iwan mit* (нім. *mit* «з») *Chudecki Semen; Boyczuk Fedor mit Charuk Dmyter; Babiow Jakim mit Babiow Kość; Dymydiuk Petro et Andrus; Iwasykow Fedor et Mykola; Kislik Wasyl et Tymkow Dmytro; Oheruk Onofry et Fedorak Paulo* та ін.

Загалом у метриках зафіксовано приблизно 6400 прізвищ Покуття. Встановити точну кількість прізвищ на рубежі XVIII - XIX ст. неможливо з різних причин. Аналіз матеріалу, отриманий з ЙМ і ФМ, свідчить, що у більшості випадків під тим самим номером будинку в тій же самій метриці або спочатку в ЙМ, а потім у ФМ власники фіксуються під різними прізвищами. Це, можливо, спричинене тим, що змінилася нумерація будинків, помінявся власник, а може, для ідентифікації однієї особи спочатку вживався патронім, а потім прізвисько і навпаки. Так, наприклад, для мешканців села Вікняни у ЙМ фіксуються записи, в яких для ідентифікації однієї і тієї ж особи використано або патронім чи метронім, або прізвисько, або апелятивне означення особи — за професією, національністю, місцем проживання і под., а в ФМ — тільки патронім: *Hawrylo Luciew / Hawrylo Mokry — Luciew Mykita; Hawrylo Mielnik / Hawrylo Husak — Mielnikow Iwan; Danilo Pawlow / Danilo Dudka — Danilo Pawlow*.

Нерідко одна й та ж особа (переважно у ЙМ) іменується назвою з посесивним чи патронімним формантом або без нього:

Назва села	ЙМ	ФМ
Вікняни	<i>Kuz Kucuk / Kuz Kucukow</i>	<i>Kucuk Olexa</i>
	<i>Wasyl Maystruk / Wasyl Maystrukow</i>	<i>Maystruk Wasyl</i>
	<i>Hawrylo Bolhakow / Bolhaczenko</i>	<i>Bolhaczenko Hawrylo</i>
	<i>Fedor Bindasiuk / Bindas</i>	<i>Bindas Fedor</i>
Перерісль	<i>Fedor / Fedorow</i>	<i>Fedoryszyn</i>
Радча	<i>Kakapicz / Kakapow</i>	<i>Kakapicz</i>
	<i>Ostapiak / Ostapow</i>	<i>Ostapiak</i>
Семенівка	<i>Kolak / Kolakow</i>	<i>Koylak</i>
Угорники	<i>Czubey</i>	<i>Czubey / Czubeiow</i>
	<i>Dziosow / Dzos</i>	<i>Dzos</i>

Ще іншою причиною неможливості встановлення точної кількості іменувань у метриках є наявність словотвірних варіантів прізвищ, тоб-

то найменувань однієї і тієї ж особи, утворених від однієї мотивуючої основи за допомогою різних афіксів: *Romancio / Romaniec / Romanciov* (ЙМ, с. Кривотули Стари); *Iwan Zazula / Iwan Zazulka, Jakob Bochanec / Jakob Bochanek* (ЙМ, с. Лісна Тарновиця).

Записи українських прізвищ у метриках переповнені фонетичними варіантами, що безперечно утруднює здійснення аналізу антропонімів, однозначне встановлення їх класифікація й проведення статистичних підрахунків. І хоча ЙМ і ФМ є польськомовними із значними вкрапленнями латинської лексики, все ж іноді писарі фіксують у них і українські варіанти назв. Деякі прізвища мають до 5 фонетико-морфологічних і графічних варіантів: *Madzuryk, Madzurek, Mazurek, Mazuryk; Mechayluk, Michaluk, Michayluk, Mychayluk, Michyluk; Moczarniuk, Moczereniuk, Moczerniuk; Nahorniak, Nahurniak, Nahyrniak; Nalewayko, Naliwayko, Nalliwayko, Nalywajko; Onufreyow, Onufriow, Onufrow, Onufryiow, Onufryiow; Owczaryk, Owczaryk, Owczarek, Owczarzyk; Przymak, Preymak, Primak, Pryimak, Prymak; Seratiuk, Serodiuk, Serotiuk, Syrotiuk; Winiczuk, Winniczuk, Winnieczuk, Winniczuk, Wynnyczuk; Wirsciuk, Wirstiuk, Wyrstiuk* та ін.

Варіантність виявляється, насамперед, у розрізненні й змішуванні голосних:

и — і: *Kulyk — Kulik, Lylik — Lilik, Szczerbyna — Szczerbina, Dolynczuk — Dolinczuk, Dydyk — Dydik, Litowczuk — Lytowczuk, Litwin — Lytwin, Litwinczuk — Lytwinczuk, Tokaryk — Tokarik, Wynnyk — Winnik;*

е — и: *Koterlin — Kotyrlin, Pleskaniuk — Plyskaniuk, Pohrebny — Pohrybny;*

у — о: *Korman — Kurman, Kaczorak — Kaczurak, Proskorniak — Proskurniak;*

е — і: *Senica — Sinica, Lepczuk — Lipczuk;*

о — і: *Kit — Kot, Korz — Kirz, Slobodnyk — Slobidnyk, Nahirny — Nahorny Worotny — Woritny;*

о — а: *Lohaza — Lahaza, Solowej — Salowej;*

о — у: *Kolatka — Kuladka, Pultorak — Pulturak, Wrobel — Wrubel, Kosztur — Kusztur;*

і — и: *Snihur — Snyhur, Kozoriz — Kozoryz;*

у — а: *Wargula — Wargola;*

а — е: *Bachmatiuk — Bechmetiuk;*

и — е: *Synica — Senyca, Letwiniuk — Lytwiniuk, Strylcow — Strzelcow;*

е — а: *Zaiac — Zaiec.*

Очевидно, під впливом польської мовної традиції виникла опозиція **е — ’е:** *Worobec — Worobiec, Zaweruch — Zawierucha, Hrebieniuk — Hrebieniuk, Kiesielczuk — Kiselczuk, Kozenczuk — Kozienczuk,*

Tuzienkiewicz — Tuzinkiewicz, Krawiec — Krawec, Hodowaniec — Hodowanec та ін.

Значну кількість варіантів породжує також змішування латинських букв **y** — **i**, як результат нечіткої вимови конкретних назв самими мовцями або ж це вплив польської канцелярії. В більшості випадків, особливо у суфіксах, паралельні записи **y** — **i** є графічними варіантами: *Buhaiczuk — Buhayczuk, Makitricz — Makitrycz, Mozdżirik — Mozdżyryk, Babinieć — Babynieć, Polataiko — Polatayko, Smaluyko — Szmaluika* та ін. У той же час вони можуть виражати диференціальні ознаки фонем і вказувати на різне походження прізвищ: *Liskewycz — Lyskewycz; Sirko — Syrko; Siry — Syry*.

Змішування **и** — **i** та **е** — **и** нерідко веде до тричленної опозиції: *Bahrijczuk — Bahryiczuk — Bahreyczuk; Pleszczuk — Pliszczuk — Płyszczuk; Kolomeyczuk — Kolomyiczuk — Kolomijczuk* та ін.

Флексію **-ій** у прізвищах писарі передають по-різному — через **-yi**, **-iy**, **-ij**, **-y**, що веде до появи дво- або навіть тричленних опозицій: *Babij — Babiy — Babiey — Babyi; Bily — Bilyi; Szerby — Szerbyi; Kolodzy — Kolodzyj; Wikariy — Wikary; Dudy — Dudyi; Dzibij — Dzibiy* та ін.

Звук **/i/** у прізвищах передається також непослідовно, найчастіше через латинське **y**, але також через **i**, **j**: *Buhai — Buhaj — Buhay; Halaiczuk — Halayczuk; Majstruk — Maystruk*.

Українську графему **ш** писарі передавали як **sz** або **szcz** або ще **scz**: *Kapuseczak — Kapuszczak; Luszczak — Luszczać; Swyszczuk — Swyszczuk; Woloszczuk — Woloszczać*.

Білабіальне **/w/** у кінці складу передається у метриках через **w** або **u**: *Pauk — Pawuk; Wowczuk — Wouczuk; Koubasniuk — Kowbasniuk; Ouczarz — Owczar*.

Джерелом фонетичних варіантів є також опозиції приголосних, що нерідко виникають як результат впливу польської письмової традиції. Це, насамперед, змішування свистячих з шиплячими: **с** — **ш**, **с'** — **ш**, **з** — **ш**, **ж** — **ш**, **з** — **с**, а також звуків **ц** — **ч**, **ц'** — **ч**: *Sewc — Szewc; Sewczuk — Szewczuk; Skurat — Szkurat; Sikora — Szykora; Gruskow — Gruszkow; Stogrin, Stogryn — Sztogryn; Fustey — Fusztey; Gruskow — Gruszkow; Kustrak — Kusztrak; Kusniryk — Kuszniryk; Smuzak — Smuszak; Storoszczuk — Storożczuk; Kozak — Kosak; Reznik, Rzeznik — Resnik; Felesiuk — Feleziuk; Owczaryk — Owczaryk; Czapczuk — Capczuk; Duczenko — Ducenko; Kmieć — Kmiec*.

Нерозрізнення польськими (рідше німецькими або австрійськими) писарями деяких українських фонем стало причиною виникнення опозицій: **х** — **г**, **г** — **г**, **г** — **о**: *Chruszcz — Hruszcz; Chymorod — Himorod*;

Sachaydak — Sahaydak; Gruszka — Hruszka; Hogoluk — Hoholuk; Bagry — Bahry; Kogut — Kohut; Mogila — Mohyla; Lugowy — Luhowy; Nagorny — Nahurny; Zagurak — Zahurak; Hrehorow — Hreorow та ін.

Нерідко писарі-неукраїнці ніби навмисне викривляли звучання українських лексем. Це стосується опозицій дзвінкість — глухість, твердість — м'якість. Перша опозиція виявляється у таких фонетичних парах: **г** — **к, б** — **п, д** — **т, ж** — **ш, дз** — **ц, дж** — **ч, з** — **с**; *Glywa — Klywa; Sorochman — Sorokman; Arabczuk — Arapczuk; Bohadczuk — Bohatczuk; Poberesznik — Pobereznik; Dziura — Ciura; Rozpopa — Rospopa*. Більшість названих вище фонетичних варіантів іменувань кваліфікуємо як одне прізвище.

Опозиція м'якість — твердість проявляється як в середині, так і кінці назв перед патроніммими суфіксами. Такі фонетичні варіанти кваліфікуємо як різні прізвища. *Bereziuk — Berezuk; Rawliuk — Rawluk; Krywak — Krywiak; Buriak — Burak* та ін.

До однакових зараховуємо також фонетичні варіанти прізвищ, які обумовлені наявністю або відсутністю епентетичних **п, л**: *Wodzianka — Wondzianka, Glowiuik — Hlowliuk, Chomiak — Homliak* та ін.

Різними вважаємо прізвища, які виникли внаслідок афери́зи і протези: *Ududiak, Ududziak — Wodudiak, Woronowicz — Oronowicz, Wuzewka — Uzewka; Harabczak — Arapczak, Horobiec — Orobiec — Worobiec, Oczkur — Boczkur; Hrywak — Rywak, Brygida — Rigida* та ін.

Не є окремими прізвищами ті записи в метриках, які виникли в результаті дії певних фонетичних явищ польської мови при письмовій передачі українських прізвищ, а саме:

-передача українських фонем /д'/, /т'/ через /dź/ /ć/: *Koguciak — Kohutiak; Diduch — Dziduch, Slobodiak — Slobodziak, Wodiana — Wodzianka, Wondzianka; Holodiuk — Holodziuk; Diaczuk — Dziaczuk, Diak — Dziak, Didowodiuk — Dziadowodziuk, Dydiuk — Dzedzuk, Madzurak — Mazurak;*

-субституція українського /п'/ через польський диграф **rz**: *Malarczuk — Malarzczuk; Szczur — Szczurz; Bodnar — Bodnarz; Kuchtar — Kuchtarz; Kuchar — Kucharz; Ouczarz, Owczarz — Owczar;*

-субституція українського етимологічного /л/ через польське **w**: *Wowczuk — Wolczuk; Kolbas — Kowbas; Koltun — Kowtun, Kolpak — Kowpak, Koltok — Kowtok, Kolbasniuk — Kowbasniuk.*

-передача українських буквосполучень **-ан, -ен** через польські **ę, ą**: *Cukięda — Cukinda, Wolosianka — Wolosięka; Fuczęko — Fuchenko; Meręda — Merenda, Merynda; Węgryn — Wengryn.*

Не кваліфікуємо як окремі прізвища варіанти на зразок: *Lutczak* — *Luczak*, *Duczak* — *Dudczak*; *Melniczuk* — *Melnytczuk*; *Mielniczuk* — *Mielniczuk*; *Onutczak* — *Onuczak* та ін.

До однакових відносимо прізвища з подвосними приголосними в середині слова: *Balaban* – *Ballaban*; *Guta* – *Gutta*; *Mosoryn* – *Mossoryn*.

Утруднює визначення кількості прізвищ нерозбірливий запис назв, неграмотність писарів, перекручування ними окремих літер, пошкодження документів часом: *Budzygan* – *Buzdygan*; *Korsz* – *Kosz*; *Chruszcz* – *Chraszcz*; *Rubarz* – *Rubasz*. Можливе також і неправильне прочитання документа: *Woronka* – *Waranka*, *Kowbas* – *Kowbus*, *Latawczuk* (можл., суч. *Лумовчук*), *Psatteruk* – *Psalteruk*, *Basarak* – *Basarab*.

Отже, матеріали ЙМ і ФМ є надзвичайно важливим джерелом вивчення антропонімії Покуття, зокрема тих додаткових засобів ідентифікації осіб, які на рубежі XVIII – XIX ст. виконували функцію прізвищ у сучасному розумінні.

1. Бучко Г. Йосифінська та Францисканська метрики як джерело досліджень антропонімії на західноукраїнських землях / Ганна Бучко // Питання історичної ономастики України. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 239-247.

2. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття : Івано-Франківська область / Дмитро Бучко. – Львів : Світ, 1990. – 141 с.

Im Artikel werden die Hauptquellen der Bildung der Familiennamen von Pokuttja analysiert. Es werden die Besonderheiten der Funktionierung von den in Josephinischer und Franziskanischer Metriken fixierten Benennungen festgestellt.

УДК 811.161.2'221

Наталія Войцехівська (Київ)

СОЦІАЛЬНА І КУЛЬТУРНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ НЕВЕРБАЛЬНИХ МАРКЕРІВ ЗГОДИ

У статті йдеться про взаємозв'язок невербальних засобів спілкування і соціально-культурних чинників; розглядаються питання соціальної зумовленості деяких невербальних одиниць у діалогах добровільної та вимушеної згоди; описуються значення відмінності жестів у різних культурах.

Ключові слова: діалог, згода, невербальні засоби спілкування, соціально-культурна зумовленість, мовленнєвий етикет.